

УДК 261.8

СТРАТЕГІЯ «СХІДНОЇ ПОЛІТИКИ» ВАТИКАНУ В КОНТЕКСТІ КАТОЛИЦЬКО-ПРАВОСЛАВНОГО ДІАЛОГУ: РИМ- КОНСТАНТИНОПЛЬ, РИМ-МОСКВА

Петро ЯРОЦЬКИЙ

Відділення релігієзнавства Інституту філософії НАН України

вул. Трьохсвятительська, 4, 01001, Київ, Україна

e-mail: yarotskazoja@gmail.com

Досліджується сучасний напрям східної політики Ватикану, започаткований папою Іваном-Павлом II. Йдеться про перехід від традиційного католицького еклезіального і сотеріологічного ексклюзивізму до екуменічної концепції католицько-православного діалогу. Висвітлюється роль в цьому діалозі Змішаної міжнародної комісії з теологічного діалогу Католицької Церкви і Православної Церкви. Розкриваються векторні напрями «східної політики Ватикану»: Рим-Константинополь, Рим-Москва, в яких Східні Католицькі Церкви, передовсім Українська греко-католицька Церква, набули негативного значення ідеологемі «уніатизм». Це відбулося всупереч «Декрету про Східні Католицькі Церкви», прийнятому на II Ватиканському Соборі (1962 — 1965 рр.), і «Кодексу канонів Східних Церков» (ухваленому у Ватикані 18 жовтня 1990 р.), що цим церквам надали вагомий канонічний статус «Ecclesia sui juris» - «Церкви свого права». Всупереч цим негативним чинникам аналізуються міжконфесійні відносини в Україні на ґрунті толерантності, плюралізму та релігійної і культурної ідентичності суцїх в нїй конфесїй та релїгїйних органїзацїй.

Ключові слова: діалог, Католицька церква, Православна церква, східна політика Ватикану, Українська Греко-Католицька Церква, Константинопольський патріархат, Московський патріархат, православно – греко-католицькі відносини, унія, Східні Католицькі Церкви, Баламандський Документ.

Исследуются особенности современного направления «восточной политики Ватикана, которая изначально охарактеризована Римским папой Иоанном Павлом II как переход от традиционного католического эклезіального и сотеріологіческого эксклюзивизма до начала католическо-православного диалога и экуменизма. Освещается роль в этом процессе Смешанной международной комиссии с теологического диалога Католической Церкви и Православной Церкви, созданной в 1979 году с учетом векторных направлений экуменического диалога Рим-Константинополь, Рим-Москва, в которых Восточные Католические Церкви, прежде всего Украинская греко-католическая Церковь, идентифицируются идеологемой «уніатизм». Это произошло вопреки «Декрету о Восточных Католических Церквях», принятом на II Ватиканском Соборе (1962 - 1965 гг.), и «Кодексу канонов Восточных Церквей» (принятом в Ватикане 18 октября 1990 г.), которые этим церквям предоставили весомый канонический статус «Ecclesia sui juris» - «Церковь своего права». Вопреки этим негативным факторам анализируются межконфессиональные отношения в Украине на почве толерантности, плюрализма,

религиозной и культурной идентичности суущих в ней конфессий и религиозных организаций.

Ключевые слова: *Католическая Церковь, Православная Церковь, Украинская Греко-Католическая Церковь, Восточные Католические Церкви, восточная политика Ватикана, Рим-Константинополь, Рим-Москва, уния, Баламандский документ.*

The article surveys the modern direction of the Vatican Eastern policy initiated by Pope John Paul II. It provides the transition from the traditional Catholic ecclesial and soteriological exclusivism to the ecumenical concept of the Catholic-Orthodox dialogue. It is described the role of the Joint International Commission on the Theological Dialogue of the Catholic Church and the Orthodox Church in this dialogue. The vector directions of the «Eastern policy of Vatican» are elaborated: Rome-Constantinople, Rome-Moscow, where the Eastern Catholic Churches, especially the Ukrainian Greek Catholic Church, acquired the negative meaning of the concept of «uniatism». This happened contrary to the «Decree on the Eastern Catholic Churches» adopted by the Second Vatican Council (1962-1965) and the «Code of Canons of the Eastern Churches» (adopted in Vatican on October 18, 1990), which granted to these churches a significant canonical status «Ecclesia sui juris» – «Church of its own right». Despite these negative factors, inter-confessional relations in Ukraine are analyzed on the basis of tolerance, pluralism and religious and cultural identity of denominations and religious organizations.

Key words: *Catholic Church, Orthodox Church, Ukrainian Greek Catholic Church, Eastern Catholic Churches, eastern policy of Vatican, Rome-Constantinople, Rome-Moscow, union, Balamand Document.*

Постановка проблеми дослідження та його актуальність.

Православно-католицький діалог започатковано у 1979 р. Його ініціював підчас візиту до Константинополя папа Іван Павло II. Ініціативу Ватикану схвально сприйняв тодішній Константинопольський патріарх Димитрій I. Було створено змішану міжнародну комісію з теологічного діалогу між Католицькою церквою і Православними церквами. Визначено мету діалогу: поєднання зусиль для відновлення цілковитої єдності цих церков, утраченої після 1054 р. Відтоді очільники діалогу титулюються «екуменічний папа» та «екуменічний вселенський патріарх». Першим «великим екуменічним папою» вважається Іван Павло II, який у своїх енцикліках «*Oriente lumen*» – «Світло зі Сходу» (2 травня 1995 р.) і «*Ut unum sint*» – «Щоб були одно» (23 травня 1995 р.), як уже зазначалося в попередньому розділі, заманіфестував привабливе екуменічне послання для православно-католицького примирення і вперше вжив щодо Православної і Католицької церков визначення «Церкви-Сестри».

Корежуючи свою «східну політику» (ostpolitic), Ватикан у 90-ті роки минулого століття устами свого понтифіка Івана Павла II заманіфестував привабливе екуменічне послання для католицько-православного діалогу і

примирення: «Християнська Церква повинна дихати двома легенями – західними і східним». Цей папський афоризм, який став лейтмотивом «Великого Ювілею» – 2000-ліття від народження Ісуса Христа – був спрямований у третє тисячоліття. «Повний образ Вселенської Церкви, – як вважав Іван Павло II, – не може бути виражений однією традицією або спільнотою, яка протистоїть іншій. Шукати примирення і спілкування між Сходом і Заходом – «це волення ХХ століття», підкреслюється в Апостольському Посланні «*Oriente lumen*» («Світло зі Сходу»): «волення Риму, волення Константинополя, волення Москви, це волення всього християнства обох Америк, Африки, Азії, це волення нової євангелізації» [1]. Іван Павло II закликав пізнати і оцінити особливості християнського Сходу, які виражаються в характерних ознаках його культури, богословської та духовної традиції.

Водночас цей понтифік самокритично оцінював ситуацію, яка заважає досягненню єдності між християнським Сходом і християнським Заходом. Він запропонував «відкинути переконання, що сукупність звичаїв і традицій Латинської Церкви повніше і відповідніше відображає повноту правильного навчання [1, § 20]. Цей симптоматичний критичний заклик понтифіка мав зняти вікове відчуження й зблизити катлицизм і православ'я як дві рівноцінні гілки єдиного християнства. «Постійне та спільне навернення є необхідне і Сходу і Заходу», – такий лейтмотив енцикліки папи Івана Павла II «*Unum sint*» («Щоб були одно») від 23 травня 1995 р., в якій констатується, що «навернення потрібне також і Латинській Церкві, щоб належним чином шанувати і оцінювати гідність східних» [2, § 37]. У цій енцикліці, мабуть, папа вперше щодо Православної і Католицької Церков дав визначення «церкви – сестри» і таким чином дезавуював принизливе щодо православних означення «зблуканих» і «відлучених» від «Єдиної Христової Католицької Церкви». Таким чином, папа, за суттю, засвідчив про відмову Римокатолицької Церкви від століттями утвердженого еклезіологічного і сотеріологічного ексклюзивізму: *Ecclesiam Romanam nulla salus* – Поза Римською Церквою спасіння немає».

Від сотеріологічного ексклюзивізму до виваженого екуменізму. Розвал Радянського Союзу і всієї створеної ним соціально-політичної системи в інших європейських країнах вивів пригнічувані в них релігії на шлях свободи й оновлення. Православ'я в Росії та інших пострадянських республіках, які стали незалежними країнами, почало швидкими темпами відроджуватися, здобувати статусу, якщо не державних чи офіційних, то привілейованих церков, з якими стали рахуватися нові можновладці і навіть

спиратися на них у своїх внутрішніх і зовнішніх політичних курсах. Ватикан і насамперед папа-слов'янин добре розумів, яку роль і яке місце в історії, культурі, духовному житті слов'янських народів, передусім російського, посідає православ'я, яке в 90-ті роки ХХ ст. почало новий відлік своєї новітньої історії.

Саме це спонукало Івана Павла II діяти послідовно, енергійно, перейнявшись духом дещо притихлого в 70-80-ті роки минулого століття аджорнаменто. Понтифік зрозумів, що концепція пріоритетності католицької еклезіології й католицького сотеріологічного ексклюзивізму вже не може бути визначальною у «східній політиці» Ватикану, центральним пунктом якої стала православна Росія. Відтоді концепція екуменізму фактично замінила концепцію католицького сотеріологічного ексклюзивізму, яка упродовж століть була каменем спотикання між православ'ям і католицизмом й підживлювала так званий «уніатизм», оскільки була теологічною основою унії Православної Церкви з Римом.

Концепція екуменізму, викладена в «*Ut unum sint*», відзначається такими новаціями:

– Католицька Церква визнає, що «з вини багатьох її членів, недостатньої вірності багатьох її ієрархів, а також помилок, з якими щоденно стикаються члени церкви, і кризових явищ, які упродовж століть потрясли церкву, наміри Божі стають усе менш виражені й зрозумілі»;

– «первні святості й правди» в різний спосіб присутні й діють поза Католицькою Церквою в спільнотах інших християн. Саме вони є об'єктивною підставою для церковної єдності між ними і Католицькою Церквою;

– «поза межами Католицької Церкви не простягається еклезіальна порожнеча», оскільки елементи великої вартості (*eximia*), які в Католицькій Церкві інтегрально включені у повноту засобів спасіння і благословенних дарів, що створюють церкву, наявні також в інших християнських спільнотах;

– «наші відлучені брати» (тобто православні) відправляють багато християнських обрядів, які «відкривають вступ до спільноти спасіння»;

– «усі ці елементи святості й правди містять у собі заклик до єдності» і в них знаходиться повнота екуменізму;

– пропонується екуменізм спрямований на те, щоб початкова церковна єдність, виражена у «первнях святості й правди різних християнських церков і спільнот поза Католицькою Церквою», розросталася до повної церковної єдності;

– завдяки екуменізму «контемпляція великих Божих справ» (*mirrabilia Dei*) збагатилася новим еклезіальним простором: спостережливим діянням Святого Духа в інших християнських спільнотах; відкриттям прикладів святості й досвіду необмежених багатств таємниці спілкування святих: під час контакту з незнайомими досі формами християнської активності;

– екуменізм підсилює тенденцію до зміни трактування віруючих поза Католицькою церквою як «відлучених братів» до характеристики, яка виражає «дух церковної єдності»: «інші християни», «інші охрещені», «християни інших Церков і спільнот, які поки що не знаходяться в повній єдності з Католицькою Церквою».

Діалог зі східними Православними Церквами Іван Павло II поставив в центр своїх екуменічних зусиль, оскільки він визнавав, що «Східні Православні Церкви мають багату літургійну й духовну християнську традицію, посідають істинні таїнства, зберігають тісний зв'язок з апостольською спадкоємністю, володіють таїнством священства і євхаристії, завдяки яким вони поєднані з нами найміцнішими узами» [2]. Назвавши себе «екуменічним папою», а свій понтифікат – «початком екуменічної епохи» в історії християнства, Іван Павло II високо оцінив роль і місце «екуменічного» Константинопольського Патріарха Димитрія I як Вселенського православного патріарха у «встановленні теологічного діалогу між Католицькою Церквою й усіма Православними Церквами, які перебувають у канонічній єдності з Константинополем» [2, §52].

Дієвим інструментом «теологічного діалогу для встановлення екуменічного простору» задіяно Змішану міжнародну комісію з теологічного діалогу Католицької Церкви і Православної Церкви, утворену в 1979 р. Ця Комісія, як зазначається в енциклиці «*Ut unum sint*», отримала завдання «працювати на перспективу досягнення обопільної згоди для відновлення повної церковної єдності між Католицькою Церквою і Православною Церквою» [2, §52].

Іван Павло II відзначив, що праця Міжнародної комісії уже увінчалася значним прогресом, оскільки вона дійшла до спільної думки, що «Католицька Церква і Православна Церква уже разом можуть визнавати спільну віру в таємницю Церкви, а також зв'язок між вірою і таїнствами», і що «в наших Церквах апостольська спадкоємність має фундаментальне значення для святості та єдності Божого народу» [2, §52].

Ці узгоджені фундаментальні теологічні положення визнані Римським папою і Константинопольським Вселенським патріархом як «надзвичайно важливий пункт для розгортання подальшого діалогу між Католицькою і

Православними автокефальними Церквами, оскільки такі екуменічні й теологічні положення створюють підставу, яка дозволяє католикам і православним давати правильні й узгоджені свідчення щодо нашої епохи, щоб Господнє ім'я було проголошене і оточене хвалою» [2, §60].

Водночас в енциклиці «*Ut unum sint*» Іван Павло II підтвердив, що останнім часом ця Міжнародна комісія «зробила важливий крок уперед у надто делікатній дискусії на тему методу, який потрібно застосовувати для досягнення повної церковної єдності Католицької і Православної Церков». Про що тут йдеться? Змішана міжнародна комісія для теологічного діалогу «створила доктринальні підстави для позитивного вирішення проблеми, яка стосується взаємовідносин «церков-сестер» [2, §60].

Векторні характеристики “східної політики” Ватикану. Це відкривало шлях для нового теологічного визначення й ефективного ідеологічного супроводу православно-католицького діалогу. Для Ватикану він мав глобальний вимір в контексті його “східної політики” з двома паралельними векторами – Рим-Константинополь та Рим-Москва. Першому вектору скоріше надавалося тактичне значення, оскільки стратегія “східної політики” Ватикану зосереджувалася насамперед на векторі Рим-Москва. І це зрозуміло: під безпосереднім омофором Вселенського Константинопольського патріарха перебуває понад 3 млн із 160-175 млн усіх православних (за винятком Сербської, Болгарської, Македонської, Елладської, Кіпрської, Грузинської Румунської, Польської, Американської та деяких автономних Православних Церков), решта – це православні, які, як вважає Московський патріархат, розміщені на його «канонічній території» – Росії, Україні, Білорусі.

Найбільший ужинок у православно-католицькому діалозі до цього часу зібраний на векторальному полі Рим-Константинополь. Змішана міжнародна комісія з теологічного діалогу Католицької Церкви і Православної Церкви поступово напрацьовувала важливі погоджувальні документи у Баламанді (1993), Балтиморі (2000), Белграді (2006). Зрештою «Равеннський документ» (2007) ознаменував важливе досягнення: вперше православні визнали вселенський рівень Католицької Церкви і, більше того, засвідчили, що на цьому рівні існує *protos* (примас), яким може бути тільки єпископ Риму, відповідно до ієрархії давньої церкви. Це відкривало шлях до повної єдності – сопричастя в євхаристії. Але зустріч у Равенні (жовтень 2007 р.), де відбулося радикальне поліпшення духу відносин і розпочалася нова фаза діалогу, завершилася демаршем делегації Московського Патріархату, яка залишила засідання і не підписала «Равеннський документ» через

міжправославні суперечки, зокрема, протестуючи проти участі в пленарних засіданнях делегації Естонської Православної церкви, запрошеної Вселенським Константинопольським патріархом. Це був черговий вияв напружених відносин між Московською патріархією і Константинополем, який послідовно демонструє себе як «Вселенський Патріарх всіх православних».

Делегації Вселенського Константинопольського патріархату систематично відвідують Рим. Римські папи, почавши від Павла VI, регулярно запрошуються до Константинополя. У прийнятій під час зустрічі (листопад 2006 р.) папи Бенедикта XVI і патріарха Варфоломія I «Спільній Декларації» знаходимо спільність поглядів Константинополя і Риму в оцінці ситуації на Близькому Сході, Кіпрі, а також проблем, які стосуються прав людини, релігійної свободи, релігійних меншин, їх культурних і релігійних традицій. Обидві сторони високо оцінили формування Європейського Союзу і закликали католиків та православних до співтворення в ньому клімату приязні й співпраці, визнання важливої ролі спільної західної і східної християнської європейської традиції [3, S. 28-29]. Московський патріархат щодо спільності поглядів Константинополя і Ватикана у багатьох зазначених питаннях мав іншу точку зору.

Активними помічниками Константинополя у налагодженні православно-католицького діалогу є Елладська Православна Церква і Кіпрська Православна Церква. У «Спільній Декларації» папи Бенедикта XVI і архієпископа Юстиніани і всього Кіпру Хризостона II відзначається значний внесок Кіпрської Православної Церкви в розвиток теологічного діалогу між Католицькою Церквою і Православною Церквою. Хризостом II визнав «примат першості серед єпископів неподільного християнства за єпископом Рима» і з цим привітав папу Бенедикта XVI. Під час офіційного візиту до Ватикану Хризостом II заявив: «У нашому спільному домі – Європі, колиці західної цивілізації, панує криза, атеїзм, секуляризація і декаденство. Саме тепер є потреба нової євангелізації. Однак без співпраці європейських церков і нашого спільного християнського свідчення неможливо розраховувати на позитивні результати, оскільки багато спроб в цьому напрямку поодиноких Церков виявилися безрезультатними. Духовною зброєю у цій боротьбі, яку прагнемо разом з Католицькою Церквою – нашою сестрою вести за перетворення антропологічного європейського суспільства на суспільство христоцентричне, є шлях єдності наших Церков» [4, S.32-33].

Отже, Ватикан крок за кроком, терпеливо і наполегливо, досягає успіхів на векторальному полі Рим-Константинополь. Але цей вектор має

тактичне значення, оскільки якоюсь мірою позбавляє Московський Патріархат від зазіхань на роль «Третього Риму» і водночас стимулює його не залишатися в ізоляції в процесі православно-католицького діалогу. Ватикан у такий спосіб намагався тримати Московський патріархат як заручника цього діалогу попри напружені стосунки з ним, які час від часу загострюються, а потім згладжуються. Реалізуючи свою “східну політику”, Ватикан намагався будь-якою ціною добитися зустрічі Римського папи і Московського та всієї Русі патріарха Алексія II. Опісля бажаним візаві для Бенедикта XVI і нинішнього папи Франциска став патріарх Московський і всієї Русі Кирило.

Саме так, будь-якою ціною. Перший раз така ціна була заплачена в Баламанді (1993). Документом Змішаної міжнародної комісії з теологічного діалогу Католицької Церкви і Православної Церкви «уніатизм», тобто унійні ініціативи останніх чотирьох століть, починаючи від Берестейської унії 1596 р., були визнані такими, що «призвели до розриву уніатських спільнот з материнськими Православними Церквами, а воз'єднання їх з Римською Церквою як таке, що стало джерелом конфлікту й терпіння як для православних, так і для католиків». Таким чином, унії з Римською Церквою, як і сама практика їх запровадження були визнані «неприйнятими ані як метод для застосування, ані як модель досягнення єдності між Церквами». В практичних настановах Баламандського документа визначалася «лінія поведінки» східних (унійних) Католицьких церков в екуменічному процесі, а Римо-католицька Церква зобов'язалася «допомагати східним Католицьким Церквам приготуватися до повного сопричастя між Католицькою і Православною Церквами» [5, S. 24].

Це був вирішальний крок і жест “поданої руки” назустріч Московському патріархату, після чого його делегація погодилася співпрацювати у Змішаній міжнародній комісії з теологічного діалогу Католицької Церкви і Православної Церкви. Але Московський патріархат, знаючи ціну собі і намагаючись применшити роль «Нового Риму» – Вселенського Константинопольського патріархату в православно-католицькому діалозі, знаходив причини для його гальмування. З 2000 до 2006 року православно-католицький діалог фактично був заморожений. Постійно виникали піки загострення відносин між Ватиканом і Московським патріархатом, що давало привід чільним представникам останнього з Відділу зовнішніх церковних зв'язків Московської патріархії (ВЗЦЗ МП) час від часу нагадувати Ватикану, що будь-який його некоректний крок у відносинах з РПЦ відкладатиме бажану для Апостольської Столиці зустріч Римського

папи і Московського патріарха. Це були надзвичайно подразливі й ефективні демарші московської православної дипломатії.

Подальшого прогресу у католицько-православному діалозі після Раввенської зустрічі (2007 р.) фактично не відбулося. Кіпрська (2009 р.) і Віденська (2010 р.) зустрічі Змішаної міжнародної комісії з теологічного діалогу Католицької Церкви і Православних Церкви фактично були безрезультатними. Крім того, відбулася заміна співголови цієї Комісії з католицького боку: відставка кардинала Вальтера Каспера з посади президента Папської ради сприяння християнської єдності і відповідно співголови зазначеної Змішаної міжнародної комісії і призначення архієпископа Курта Коха на ці дві важливі ватиканські посади. Відтак, Курт Кох (з ватиканської сторони) і митрополит Іларіон (Алфеев) з Московського патріархату стали основними фігурантами підготовки зустрічі папи Франциска і патріарха Кирила в гаванському аеропорту на Кубі, які і внесли свою лепту у формулювання основних положень «Спільної Декларації», підписаної Франциском і Кирилом 12 лютого 2016 р.

У цілому «Спільна Декларація» папи Франциска і патріарха Кирила оцінюється її підписантами як «історична і перспективна», хоча фактично відзначається уступками і здобутками як з боку папи, так і з боку патріарха. По суті, перші сім пунктів цієї Декларації – це тріумфальний здобуток Франциска і явна уступка Кирила. У цих пунктах зафіксовані основні положення сучасної “східної політики” Ватикана, які намагається реалізувати папа Франциск у векторі Рим-Москва, а саме [7, п.1-7]:

- ми з радістю зустрічаємося як брати у християнській вірі, щоб обговорити відносини з нашими церквами, найсуттєві проблеми наших вірних та перспективи розвитку людської цивілізації;
- особливо сильно відчуваємо необхідність співпраці між католиками і православними;
- поділяємо спільну духовну традицію першого тисячоліття християнства;
- вболіваємо з приводу втрати єдності, в результаті чого католики і православні вже майже тисячу років позбавлені євхристійної єдності;
- сподіваємося, що наша зустріч зможе прислужитися до відновлення цієї єдності;
- у нас є рішучість зробити все необхідне для подолання історичних суперечностей, об'єднання наших зусиль на ґрунті спільної спадщини церкви першого тисячоліття.

Це явно ватиканська стилістика оцінювання цієї зустрічі, що супроводжувалася обіймами і поцілунками папи Франциска, які сприймалися патріархом Кирилом покійно і без взаємних відчуттів, що було сприйнято консервативними колами Руської Православної Церкви як «среське поєднання її патріарха з папізмом». Мабуть, православним доктринерам і консерваторам не сподобалося висловлена папою Франциском у прощальній промові подяка Патріарху Кирилу за його «братерську покійність» і за «добре побажання єдності».

Проте патріарх Кирило реваншував у погодженій з папою Франциском позиції у ставленні до унії як “уніатизму”. Українських греко-католиків стурбували основні положення 25 пункту прийнятої ними Декларації, а саме:

- спільна домовленість зробити внесок у примирення між православними і греко-католиками;
- спільне засвідчення, що метод “уніатизму в значенні приєднання однієї церковної спільноти до іншої відриває її від своєї Церкви” (відтак, йдеться про Берестейську унію 1596 р., а також про інші унійні Східні Католицькі Церкви), “що не є способом, який дає змогу відновити єдність”;
- православні церкви та греко-католики потребують примирення та встановлення взаємовигідних форм співпраці.

По суті, нічого особливо нового, що стосується оцінки православно – греко-католицьких відносин у «Спільній Декларації» папи Франциска і патріарха Кирила не знаходимо, оскільки вони були скрупульозно і деталізовано визначені у Документі Змішаної міжнародної комісії з теологічного діалогу Католицької Церкви з Православними Церквами на VII Пленарній сесії в Баламанді (Ліван) 17-24 червня 1993 р., який цілком влаштував Московський патріархат, але не викликав в той час занепокоєння УГКЦ, яка саме тоді легалізувалася в незалежній Україні і почала виходити із «галицького загомінку» на простори Наддніпрянської України. Але сьогодні УГКЦ стала заручником ватикано-московських відносин в контексті “східної політики” Ватикану.

Баламандський Документ: основні положення, практичні висновки. Концепція Баламандського Документу побудована на таких інноваціях [7]:

- різні спроби досягнення єдності церков, практиковані раніше соборними методами, залежно від політичної, теологічної, історичної та духовної ситуації кожної епохи, не дали можливості повної єдності західною і східною Церквами, а навпаки – загострили відносини між ними, спричинили нові суперечності;

- унійні ініціативи останніх чотирьох століть у різних регіонах Сходу, які привели до з'єднання окремих спільнот з Римською церквою, призвели до розриву цих спільнот з материнськими східними церквами не без інтервенції позацерковних інтересів; відтак, повсталі Східні Католицькі Церкви стали джерелом конфлікту й терпіння найперше для православних, а потім і для католиків;

- унії з Римською Столицею не досягли повернення єдності між Католицькою і Православними Церквами, хоча ці унії ґрунтувалися на інтенції й автентичності екуменічного заповіту Христа: «Щоб всі були одно»; в цій ситуації Католицька Церква керувалася теологічною візією, яка дозволяла їй вважати себе єдиним депозиторієм спасіння, а Православна церква, в свою чергу, керувалася такою самою візією своєї виняткової (ексклюзивної) ролі щодо спасіння тільки в ній;

- з погляду на спосіб, в який католики і православні по-новому відкривають і визнають себе як церкви-сестри, «уніатизм уже не може бути прийнятим ані як метод для застосування, ані як модель досягнення єдності між церквами»;

- Католицька і Православна Церкви взаємно визнають себе “церквами-сестрами”, екуменічні зусилля яких спрямовані на досягнення повної і цілковитої спільноти між ними щодо змісту віри та її імплікації, яка не була б ані поглинанням, ані підпорядкуванням, а лише зустріччю в правді й любові.

Узгоджені практичні засади Баламандського Документу для встановлення екуменічної моделі «досягнення повної і цілковитої спільноти» Католицької і Православної церкви мали на меті «довести до властивого і дефінітивного вирішення труднощів, які Східні Католицькі Церкви (унійні) достарчають Католицькій Церкві» [8].

Яку саме конкретно роль у перспективі відводиться Східним Католицьким Церквам, а відтак і Українській греко-католицькій Церкві? Вони вже не можуть бути ані інструментом в руках Риму для навернення Сходу, ані поєднуючою ланкою між Сходом і Заходом. Баламандський Документ визнає “право уніатських Церков на існування, щоб задовільняти лише релігійні потреби своїх вірних». Зазначається, що «не можна домагатися їх ліквідації», а також, що «Східні Католицькі Церкви не мають права жити в ізоляції». «Якщо Східні Католицькі Церкви будуть вірні собі й своєму покликанню Богом, то вони повинні бути відкритими як на католицизм, так і на православ'я, завжди діяти у спосіб, який сприятиме

повному поєднанню між ними, що, зрештою, завершиться тим, що східний католицизм стане зайвим як відокремлене явище».

Баламандський Документ дає практичні настанови, як вести себе греко-католикам в екуменічному процесі:

- Римо-католицька Церква допомагатиме Східним Католицьким Церквам, щоб вони також приготувалися до повного сопричастя між Католицькою і Православною Церквами;

- Католицькі Церкви не здійснюватимуть прозелітизму серед православних; католицькі й православні єпископи, юрисдикція яких поширюється на одну територію, повинні проводити спільні консультації перед тим, як плануватимуть свої душпастирські заходи щодо утворення нових церковних структур в регіонах, не схилитимуть своїх вірних до переходу з однієї традиції до іншої;

- щоб здійснювати ефективні екуменічні заходи з поєднання двох Церков – Католицької і Православної, необхідно звернути увагу на “підготовку кадрів нових священнослужителів, які б не були пов'язані із застарілою еклезіологією уніатизму”, а, навпаки, отримали достатнє знання про апостольську спадкоємність, автентичне сповідання християнських таїнств традиційно закоріненої в регіоні Православної Церкви; водночас «необхідно підготувати об'єктивну і правдиву презентацію історії, щоб мати узгоджену і навіть спільну історіографію двох Церков» – Православної і Греко-католицької.

Змішана міжнародна комісія з теологічного діалогу Католицької Церкви і Православної Церкви звернулася до всіх церков, які беруть участь в екуменічному діалозі, а також до Східних Католицьких Церков підтримати еклезіальні й практичні положення та висновки Баламандського Документа, щоб “забезпечити прогрес на шляху до повернення повної єдності православних і католиків”. Реагуючи на вимоги Московської патріархії, в заключному пункті документа констатується, що, «виключаючи в майбутньому будь-який прозелітизм і будь-яку експансію католиків за рахунок Православної Церкви», Комісія усунула перешкоду, яка схиляла деякі Православні Церкви до припинення своєї участі в теологічному діалозі

Висновки: український контекст релігійного плюралізму і релігійної ідентичності

1. За роки незалежної України у релігійній і суспільній свідомості українців відбулися значущі зміни. Міжконфесійні відносини трансформувалися від напруженості, а в деяких регіонах від конфліктності на початку 90-х років до стабільного стану в кінці 90-х, толерантності та

співробітництва між конфесіями упродовж першого і другого десятиріччя ХХІ століття. Істотне значення для поліпшення міжконфесійних відносин має Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації», визнаний європейською спільнотою як документ, що репрезентував вступ України на правовий, демократичний, цивілізований шлях розвитку міжконфесійних і державно-конфесійних відносин, сприяв вільному світоглядному і віросповідному, плюралістичному виявленню та захисту прав і свобод кожного громадянина України, незалежно від його релігійної та національної належності.

2. Визнання релігійного плюралізму – це єдина перспектива мирного співіснування і екуменічної співпраці всіх українських церков і релігійних організацій. Самою історією продиктований саме такий шлях для України. Починаючи із середини ХVІ ст., від часів Реформації, Україна стає батьківщиною різних протестантських течій. Ще раніше на українській землі прижилися іудаїзм та іслам. Нині маємо досить різнобарвну конфесійну карту України. Тут пускають коріння нові християнські й нехристиянські течії, відгалуження, групи, іноді досить для українців екзотичні, далекі від національної культури і релігійної традиції українського народу. У правовій державі, демократичному суспільстві гарантується вільний світоглядний, віросповідний вибір, якщо він не суперечить загальнолюдській етиці, не перешкоджає утвердженню сутності людини, інтелектуальному й моральному розвитку, цивілізованому співжиттю громадян.

3. Ураховуючи український конфесійний контекст, насамперед поліконфесійність і поліетнічність та сучасний стан міжконфесійних відносин, варто основні елементи обґрунтування релігійного плюралізму усвідомити насамперед на церковному рівні. Це сприятиме зближенню, примиренню і активному співробітництву всіх церков і релігійних організацій. Плюралізм – надійний фундамент української релігійної ідентичності і українського екуменізму, якому не стануть на заваді інші національні культури, світоглядні й конфесійні відмінності. Адже християнська культура, яка ґрунтується на Євангеліє, має спільні корені з іудейською культурою, яка ґрунтується на Торі, з ісламською культурою, яка увібрала багато сюжетів Старого і Нового Завітів Біблії. Усі вони доповнюють одна одну і в багатьох аспектах – провіденціональному і есхатологічному, культурологічному і етичному – можуть гармоніювати між собою.

4. Вагоме значення для розвитку толерантних міжконфесійних відносин і стимулювання розвитку екуменічних начал мають незалежні від

держави міжконфесійні консультативні структури: Всеукраїнська рада церков і релігійних організацій, інші групові конфесійні об'єднання і товариства в центрі і в областях, а також Українське біблійне товариство, в яких рівноправно і плідно співпрацюють ієрархи, духовенство, уповноважені представники всіх основних конфесій України. У Всеукраїнській раді Церков і релігійних організацій успішно співпрацюють усі православні, католицькі, протестантські церкви, а також ісламські та іудейські конфесії. Дотримуючись принципу ротації, у цій Раді періодично головуєть представники всіх без винятку конфесій. Самі церковні ієрархи надто високо оцінюють наявність в Україні такої міжконфесійної структури, незалежної від будь-яких державних втручань і зовнішніх світських впливів. Авторитет Всеукраїнської ради у налагодженні міжконфесійних відносин і вирішенні проблем, які виникають у цих відносинах, підтверджений десятирічним її існуванням. Якщо держава, зокрема її високі очільники, прислухатимуться до думок, рекомендацій, застережень Всеукраїнської ради церков і релігійних організацій і підтримуватимуть з нею контакти, то Україна стане справжньою лабораторією релігійного плюралізму, міжконфесійної толерантності і співпраці, взірцем для всієї Європи. З таким здобутком входження України до Об'єднаної Європи, її процес євроінтеграції буде прискорений і належним чином оцінений.

5. Завдяки цьому міжконфесійні відносини набувають конструктивного спрямування. Як у міжконфесійних консультативних об'єднаннях, так і на наукових і науково-практичних конференціях, круглих столах, прес-конференціях представники церков і релігійних організацій обмінюються своїм баченням стану і тенденцій розвитку міжконфесійних і державно-конфесійних відносин, демонструючи культуру толерантності й турбуючись про розвиток толерантного і демократичного громадянського суспільства в Україні. Спостерігаючи це, хочеться бути впевненим, що поліконфесійна і багатонаціональна Україна матиме постійне прискорення саме такого духовного інвестування до банку громадянської зрілості, самосвідомості українців та її практичного самовиявлення.

6. Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г. Є. Сковороди НАН України свою науково-дослідницьку працю та практичне застосування здобутих результатів упродовж минулих десятиліть спрямовувало на стимулювання примирення і співробітництва усіх українських церков і релігійних організацій. Саме задля цієї мети Відділення релігієзнавства щорічно організовує і проводить практичні наукові конференції, круглі столи, зустрічі з чільними ієрархами, духовенством, пастирями

християнських церков, духовними особами нехристиянських релігій. З цією метою в Києві і обласних містах на «Днях релігійної свободи» відбуваються дискусії, обмін думками, наукове і правове консультування в колі науковців-релігієзнавців, представників конфесій і широкого загалу віруючих. Як показує досвід, такі форми спілкування прокладають шлях до взаємопорозуміння і толерантності в релігійному середовищі й державно-конфесійних відносинах.

7. Найбільш помітні зрушення відбуваються у православно-католицьких відносинах, у ставленні простих віруючих цих конфесій до тієї чи іншої церкви. Не можна не помітити і належним чином оцінити відмежування УПЦ Московського патріархату, що відбулося за митрополита Володимира (Сабодана), від так званого «політичного православ'я» – гамірних акцій купки навколоцерковних екстремістів, спрямованих на розпалювання міжконфесійної ворожнечі між православними і греко-католиками, а в деяких випадках і – римо-католиками, а також між православними Київського і Московського патріархатів. Не знаходить прихильності в українському православ'ї і загалом в українському суспільстві ідеологія так званого «русского мира», яку намагаються експортувати в Україну із сусідньої країни.

8. Українська греко-католицька церква засвідчила високий рівень толерантності і вияв духовної готовності до плідного екуменічного розвитку католицько-православних відносин. Любомир Гузар, людина високої духовної культури і несхибного позаконфесійного мислення, мудра і авторитетна особистість (це визнання він отримав у понад 30% опитаних), залишаючи кермо УГКЦ як її Верховний Києво-Галицький архієпископ, подав українському християнству і суспільству, а також державі духовно вмотивовану, історично аргументовану, вкрай необхідну і перспективну «дорожню карту», яка у його авторському викладі набула такого значення: «Святість Об'єднаної Київської Церкви – УПЦ, УПЦ Київського патріархату, УАПЦ і УГКЦ». Любомир Гузар був переконаний у тому, що «збудивши прагнення українського народу до єдності, ми досягнемо церковної, суспільної, державної стабільності й швидкісне прискорення розвитку у сім'ї європейських народів і держав». Саме цю «дорожню карту» прийняв як естафету новий Глава УГКЦ Святослав Шевчук під час своєї інтронізації 21 березня 2011 р. у Патріаршому Соборі Воскресіння Христового у м.Києві, проголосивши «Святість Об'єднаної Київської Церкви» з її витоків від Володимирового хрещення Русі-України, складними і під час трагічними випробуваннями упродовж понад тисячолітнього її шляху у бездержавній

Україні і перспективою толерантного духовного, екуменічного, національного розвитку.

9. Особливість ідентичності українського християнства полягає в його дуалістичності, амбівалентності, що призвело до виникнення в Україні двох гілок Вселенської церкви східної і західної та їх взаємопереплетення. Так розпорядилася історія, що в Україні паралельно існують одна з найбільших Православних церков у світі (поки що розділена) і найбільша Греко-католицька Церква. Національні й духовні інтереси України потребують усвідомлення цієї християнської спадщини як цінного духовного надбання, яке має розвиватися за принципом взаємозбагачення і взаємодоповнення. Добрим знаком такої перспективи була присутність на інтронізації Предстоятеля УГКЦ представників усіх Православних Церков. І хоча дещо призупинився діалог між ними, який з певними надіями стартував у 2009 р., за доброї волі всіх Православних Церков і всупереч можливої протидії зовнішніх чинників, такий діалог у лоні українського православ'я неминучий, особливо тепер, коли відбувається процес набуття канонічного статусу Єдиної помісної автокефальної Української Православної Церкви.

10. У православно-католицьких відносинах у сучасній Україні немає будь-якого внутрішнього негативного підґрунтя для їх ускладнення, погіршення та конфліктності. Нове покоління українців, у тому числі й віруючих православних та католиків, світоглядно сформувалося в умовах конституційно гарантованої свободи совісті, у їхній свідомості вже закладені суб'єктивно інші виміри оцінювання релігії, в цілому толерантний погляд на міжконфесійні відносини. Усі релігії різні, але вони – рівні перед законом, кожен має можливість сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати жодної – такий погляд на віросповідний вибір і такий світоглядний стандарт, як засвідчують соціологічні дослідження, переважають у свідомості й конкретних суб'єктивних самовиявах громадян України.

11. Українське суспільство є достатньо зрілим, щоб належним чином оцінити конфесійні зміни і міжконфесійні відносини, які встановилися в умовах свободи совісті, поваги до світоглядної орієнтації і віросповідного вибору в умовах незалежності України. Разом з тим фіксується негативна реакція на спроби утворення квазі-державної церкви. Спроби симбіозу таких різних за своєю природою інституцій, як церква і держава, неминуче призведуть до шкоди як для самої церкви, так і для суспільства в цілому. Це за суттю – повернення до Середньовіччя, в якому керувалися формулою «чия влада того і релігія». Україна – багатоконфесійна країна, і держава повинна забезпечити мирне співіснування та виявляти своє рівноправне і

рівновіддалене ставлення до всіх конфесій. Мудрі можновладці не будуть штучно напружувати суспільство у такій делікатній сфері, як відносини людини з Богом у поліконфесійних виявах.

12. Віруючі православних, протестантських і католицьких церков мають майже однакову думку щодо недопустимості визнання якоїсь однієї церкви як державної чи пріоритетної і привілейованої. Громадяни України в цілому визнають поліконфесійність України як історичний фактор її розвитку і не схильні до утворення штучної моноконфесійності чи тяжіння державної влади до якоїсь однієї фаворизованої нею церкви та перетворення її на панівну державну церкву. Це засвідчує високу громадянську зрілість, компетентну обізнаність громадян України з конфесійною обстановкою в країні, розуміння ними необхідності збереження релігійного плюралізму у поєднанні з релігійною ідентичністю як фундаменту міжконфесійної стабільності та чинника толерантизації міжконфесійних відносин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Orientale lumen. – Roma, 2.05.1995.
2. Ut unum sint. Roma, 21.05.1995.
3. L'Osservatore Romano. – Roma, 2007. – № 2 (290).
4. L'Osservatore Romano. – Roma, 2007. – № 7 (295).
5. Kelecher S. Balamand and thy Greeh-katholic of Antioch // Fastan Churches jornal, 1996. – №1.
6. Wspólna Deklaracja Papieża Franciszka i Patriarchy Kuruła // L'Osservatore Romano. – Roma, 2016. – № 3-4.
7. Баламандський Документ Змішаної міжнародної комісії з теологічного діалогу Католицької Церкви і Православної Церкви // VII Пленарна сесія. Теологічна школа в Баламанді (Ліван). 17-24. VI. 1993.

REFERENCES

1. Orientale lumen. – Roma, 2.05.1995.
2. Ut unum sint. Roma, 21.05.1995.
3. L'Osservatore Romano. – Roma, 2007. – № 2 (290).
4. L'Osservatore Romano. – Roma, 2007. – № 7 (295).
5. Kelecher S. Balamand and thy Greeh-katholic of Antioch // Fastan Churches jornal, 1996. – №1.
6. Wspólna Deklaracja Papieża Franciszka i Patriarchy Kuruła // L'Osservatore Romano. – Roma, 2016. – № 3-4.
7. Balamandskyi Document Zmishanoyi mizhnarodnoyi komisiyi z teologichnogo dialogu Katolyckoyi Czerkvu i Pravoslavnoyi Czerkvu // VII Plenarna sesiya. Teologichna shkola v Balamandi (Livan). 17-24. VI. 1993.

Дата надходження до редакції: 05.11. 2018